

НАУАИ МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТЫ

Шет тілдер факультеті

Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы

Тақырып:

Мағжан Жұмабаев

Оқытушы:

Узақбаева Ж.Х.

Науаи – 2015

Мағжан Жұмабаев

Мағжан Бекенұлы Жұмабаев 1893 жылдың 25-ші маусым күні қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы М. Жұмабаев ауданы Мағжан ауылында өмірге келген. Мағжанның әкесі Бекен орта дәулетті еті тірі кісі болған. Мағжан – бір Әке, екі шешеден жеті ұл: Мүсілім, Қаһарман, Мағжан, Мұхамеджан, Сәлімжан (Сәлтай), Қалижан, Сабыржан; екі қыз: Күләндам, Гүлбаһрам. Бекеннің балалары шетінен өжет, қайсар болып өседі. Осындай қасиеттері үшін де бұлар «қасуырдан тараған ұрпақ» аталған.

Мағжан сауатын ауыл молдасынан ашқан. Одан кейін ауыл мұғалімі Ахметден Ақановтан дәріс алады. Ол орыс патшасының әскерінен қашып жүрген башқұрт жігіт еді. Бекен балаларын оқыту үшін өз үйінен мектеп ашып береді. Ойын баласы Мағжан да ағаларынан қалыспай мектепке барып жүріп, алғырлығының арқасында оқып кетеді. Ахметден негізінен шығыс тілдері мен әдебиетін оқытқан; арақидік есеп пен жағрафиядан да дәрістер өтілген. Осылайша хат таныған Мағжан шығыстық қисс-дастандарды іздеп жүріп оқи бастайды.

Баласының оқуға деген ынтасының зор екендігін байқаған әкесі Қызылжардағы молда Қасен Панамарұлының медресесіне түсіреді. Мағжан Мұхамеджан Бегішев ұстаздық ететін медреседе де оқиды. Мұхамеджан Стамбулдағы Түрік Университетін бітіріп келген Қызылжар қаласының атақты кісілерінің бірі еді. Мұнда негізінен араб, парсы, түрік тілдерімен қатар оның тарихы мен әдебиеті де оқылатын. Медреседе жақсы оқыған Мағжан оны 1910 жылы үздік бітіріп шығады. Білімін одан әрі жалғастыру мақсатымен ол Уфа қаласына келіп, сондағы «Медресе-Ғалияға» оқуға түседі.

«Медресе-Ғалия» ол кездегі ілік оқу орындарының бірі болатын. Оны Сәлімгерей Жантөрин басқарып, татар классик жазушысы Ғалымжан Ибрагимов сияқты атақты адамдар дәріс беретін. Мағжан медреседе Бейімбет Майлин, Біләл Сүлеев, Бекмұхамбет Серкебаев, Зейнелғабидин Иманжанов сияқты қазақ шәкірттерімен қатар оқиды. Ол әсіресе ұстазы Ғалымжан Ибрагимовпен жақсы қарым-қатынаста болады. Шәкірттің бойынан ақындықтың ұшқын шашып тұрғанын байқаған ұстазы да одан ақыл-кеңесін аямайды. Сөйтіп жас дарынның шығармашылық жолға біржола түсуіне себепкер болады. Ұстаз бен шәкірт арасындағы қрым-қатынас кейіннен шығармашылық достыққа ұласады. Ғалымжан Мағжан өлеңдерінің 1912 жылы «Шолпан» деген атпен Қазанда басылып шығуына көмектеседі. Кейінірек қазақ тақырыбына арнап «Қазақ қызы» атты роман жазғанда оған эпиграф етіп Мағжанның:

«Кең дала - көресің ғой – ана жақтан,
Жібектей жасыл шөптер бетін жапқан.
Асқар тау, балдан тәтті сулары бар-
Әне, сол анам еді мені тапқан»-

деген өлеңін алған. «Ғалиядағы» жылдар Мағжанның ақындық жолына көп әсерін тигізді.

«Ғалия» медресесіндегі мұсылмандық бағыттағы оқу жүйесі Мағжанды қанағаттандыра бермейді. Орыс әдебиетіне қызығы бастаған ақынға Міржақып Дулатовтың ықпалы күшті болды. Ол орыс тілін үйреніп қана қоймай, жас ақынды орыс әдебиетінің бай қазынасынан еркін сусындатқан. Осы жылдары ол А. Байтұрсыновпен танысады. Ұлт-азаттық бағыттағы алашшыл азаматтармен араласа бастайды. Жаңадан шыға бастаған «Қазақ» газеті Мағжанның ақындық болмысының, саяси-әлеуметтік көзқарақтарының қалыптасуына әсері зор болған. Өзі де газет жұмысына белсене қатысады.

Білімін одан әрі жалғастыру мақсатымен Мағжан 1913 жылы Омбыдағы оқытушылар семинариясына түседі. Омбы ол кезде Ақмола губерниясының орталығы еді. Сібір университеті атанған бұл семинарияда қазақтың тағы бір таланты ақыны Сәкен Сейфулинмен танысады. Семинарияда оқып жүргенде екеуі мәдени-ағартушылық бағыттағы «Бірлік» атты көп қолжазба журнал шығарып тұрады. «Бірлік» арқылы концерттер ұйымдастырып, жас талапкерлердің шығармаларын талқылап отырады. Омбыдағы жылдар Мағжан үшін шығармашылық ізденіс жылдары болды. Ол батыс әдебиетін қызыға оқыды. Гюго, Толстой, Гейне, Горький, Верлен, Мережковский, Бальмонт, Юрюсов, Блок, Сологуб, Лермонтов, Фет сынды сан сырлы дарын иелерінің шығармашылық қырларына үңілді. Сөйтіп Омбыдағы жылдар Мағжанның қазақ әдебиетінің арасынан асып, әлемдік әдебиеттің көгілдір айдынына бет түзеген кезеңі болды дей аламыз. Осы кезде Мағжан ұлтжанды азамат ретінде де көрінеді.

Оқып жүрген кезінде Қызылжарлық атақты Шоқан Тастеміровтің Зейнеп атты қызымен көңіл қосып, үйленеді. Бірақ қуаныш көпке ұзамайды, Зейнеп бала үстінде қайтыс болады. Одан қалған Граждан да келесі жылы көз жұмады. Мағжан өмірінің ең бір ауыр кезін бейнелейтін мұң мен зарға толы өлеңдер осы кезде дүниеге келеді. Осы уақыттардағы өлеңдері пессимистік сарында жазылып, тіпті кейбіреулерінде өмірден түңілушілік те байқалады.

Мағжан Омбының семинариясында үздік оқып, қазақ студенттеріне берілетін степендия алып тұрады. Ол семинарияны 1917 жылы алтын медальмен бітіріп шығады. 1917 жылы бірінен соң бі екі төңкеріс болған аласапыран кез еді. Оқуды жаңа бітірген жас жігіт те осы оқиғалар ағынына қойып кетті. Мағжан қоғамдық-саяси жұмыстарға белсене кірісті.

Ақпан төңкерісінен кейін қазақ азаматтары «Алашорда» атты партия құрып, соның маңына топтаса бастады. Осы қозғалыстың басы-қасында жүрген Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов сияқты алаш азаматтарымен аралас-құралас жүрген Мағжан да осы топтың ішінен көрінеді. Алашорданың құрылтайы өткенде оған әр облыстан делегаттар қатысты. Оған Ақмолла облысының делегаты ретінде келген Мағжан оқу комиссиясына мүше болып сайланды. Осы кезден бастап халық ағарту ісі Мағжанның саналы өмірінің мәнді бір саласына айналды.

Басталып кеткен аласапыран оқиғалар Мағжанның қолға алған істерін жүзеге асыруға мүмкіндіктер бармеді. Еркіндікті аңсаған ақын үмітін ақтар

мен қызылдар болып билікке таласқан қырқыстар күл-талқанын шығарды. қылышынан қан тамған Колчак шығып, елге қырғидай тиді. Омбыда өздерін социалистер санаған үш жүз партиясы пайда болды. Чехословакия лаңы бұрқ ете қалды. Сондай қым-қуат оқиғалар кезінде солардың ортасында жүрген Мағжан да түрмеден бір-ақ шықты. «Үш жүз» партиясы ақынды абақтыға апарып қамады. қаңтардың аяғында қамалып, мамырдың соңында босанып шыққан ақын біраз уақыт елде болып, сол жылдың кезінде Омбыға қайта оралды. Ол мұнда қазақ тілінде сабақ жүргізетін мұғалімдер дайындайтын курсқа оқытушы болып орналасып, қазақ тілі мен әдебиеті, тарих, педагогика пәндеріне дәріс оқыды. Осы курста болашақ пролетариат Сәбит Мұқанов та оқып, Мағжанның алдына тағлым алды.

Көп ұзамай-ақ өкімет билігі большевиктердің қолына өтті. «Алашорда» таратылды. 1919 жылдың 4 көкегінде алашорда басшыларына кеңес өкіметі тарапынан кешірім жасалынды. Оның басшыларының бірі Ахмет Байтұрсынов партия Қатарына кіріп, оқу-ағарту халық комиссары болып қызметке кіріседі. М. Жұмабаев та Ақмола губерниялық «Бостандық туы» газетінің редакторлығына бекітіледі. Басылымға басшылық жасап жүріп ол қоғамдық-мәдени өмірге белсене араласты. Әсіресе, оқу-ағарту саласына ден қойып, проблемалық мақалалар жазады. Осы саладағы ұстаздық, ғылыми ізденістердің нәтижесінде «Педагогика» (Орынбор, 1922) атты еңбегін жариялады. Осы жинағын қазан қаласында бастырып шығарды. Тез таралып кеткен бұл кітапты 1923 жылы Сұлтанбек Қожанұлы Тәшкенде қайта шығарды

Алашордашыларға кешірім жасалғанымен де оларды саяси жағынан қуғындау тоқтамады; керісінше күшейе түсті. Міне, осындай жағдайға байланысты 1922 жылы Мағжан Тәшкенге келеді. Мұнда Түркістан республикасының басшылығында жүрген Нәзір Төреқұлов, Тұрар Рысқұлов, Сұлтанбек Қожанов сынды азаматтар да болған еді. Ташкендегі жылдар Мағжан өмірінің еір мағыналы да мазмұнды кезіне айналды. Ол өнімді еңбек етіп, шығармашылық жолының ең бір жарқын беттерін жазады. Осында шығып тұрған «Шолпан», «Сана», «Ақ жол» сияқты басылымдарда оның негізгі ақындық болмысын танытатын ұлт-азаттық, тіршілік сипаттағы өлеңдері мен мақалалары жиі жарияланып тұрды.

Мағжан поэзиясының шыңы «Батыр Баян» осы кезде өмірге келді. қазақ-қырғыз білім комиссисының мүшесі ретінде де көп жұмыстар атқарды. «Педагогиканы» толықтырып, қайта шығарды. «Бастауыш мектепте ана тілі» кітабын жазды. Балаларға арналған бірсыпыра өлеңдері жарық көрді.

М. Жұмабаев 1923 жылы Мәскеуде В. Я. Брюсов атындағы Жоғары әдеби-көркем институтқа түседі. Бір жағынан осында оқи жүріп, екінші жағынан күншығыс кіндік баспасында істейді. Бұл кезде баспаның басшысы болып істейтін Н. Төреқұлов Мағжанға тағы да қол ұшын созады. Үлкен қалада әйелі Зылихамен бірге тұрып, күні көріс қиын болған Мағжан баспадан аударуға шығармалар алып тұрады. Ол В. И. Лениннің, М. Горькийдің, Д. Мамин-Сибиряқтың, Вс. Ивановтың, т. б. шығармаларын аударып, шығарады. Ақынның әдеби-эстетикалық көзқарастары, айқын

көрінген болашақ қазақ жазушыларының ұйымы болуісті «Алқаның» бағдарламасын жасады.

Мағжан Тәшкен асып, Мәскеуде жүргенде де оны қудалаушылар қарап жатпады. Ақынды қаралаған мақалалар баспасөз бетінде жиі көрінетін болды. Мағжанның шетте жүргеніне қарамастан оған Омбыда (1924) сырттай әдеби сот ұйымдастырды. Онда Мағжан өлеңдері халыққа зиянды, сондықтан да пайдаланудан алынсын деген қаулы қабылданды. Осындай тағы бір жиын 1924 жылдың 24-ші қарашасы күні Мәскеуде оқитын қазақ жастарының қатысуымен өтті. Мұнда да Мағжан өлеңінің көбінде өткенді көксейді, ескішілікті іздейді, ұлтшылдықты қоздырады, өзімшілдік пен менмендікті дәріптейді деген айыптар тағылып, айыпты деп табылады.

Ақын 1927 жылы елге қайтып, Қызылжардағы қазақ педагогикалық техникумына оқытушы болып орналасады. Бұл кез солақпандай сындармен қаруланған ҚазАПП-тың Мағжанға қарсы күресті барынша қарқынды түрінде жүргізіп жатқан тұсы болатын. Көп ұзамай-ақ ақынды қамап, он жылға соттайды. Карелия ормандарында айдауда болған Мағжан М.Горькийдің көмегімен абақтыдан босанып, елге оралады. Қызылжар қаласындағы №7 мектепте орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Саяси сенімсіздігі үшін түрмеге отырып келген адамға бала тәрбиесімен айналасуға бомайды деген сылтаумен ақынды жұмыстан босатып жібереді. Күн көру қамы қиындаған Мағжан сол кездегі Қазақстан Жазушылар Одағының төрағасы С. Мұқановпен хабарласып, Алматыға келеді. Сәкен мен Сәбиттің көмегімен ол қазақ мемлекеттік баспасымен келісім-шартқа отырып аударма жасап, тіршілік етеді. Бірақ бұл жағдай да ұзаққа созылмай, ол 1937 жылдың 30 желтоқсаны күні екінші рет тұтқынға алынады. Сөйтіп сталиндік зұлматтың құрбаны болған аяулы ақынға «Халық жауы» деген айып тағылып, соттың шешімімен 1938 жылдың 19 ақпаны күні атылады.

Осылайша туған халық жан-жүрегімен сүйгендігі үшін оның тұрмыс-тіршілігін, арман-аңсарын сөз өнерінің құдіретімен айшықтап жырлағаны үшін жазықсыз жазаланған М. Жұмабаев шығармалары кеңес өкіметі кезінде біраз уақыттар бойы «қамауда» болады. Замандар өзгеріп, ұрпақтар алмасты. «Алтын кездік қап қап түбінде жатпайды», «таза мінсіз асыл тас, су толқытса шығады» дегендейін, өмір толқындары Мағжанды да қайтадан жағаға шығарды. Сталиндік зұлматтың отызыншы жылдарға құрбандары болған Шәкәрім Құдайбердиев, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатовтармен бірге араға жарты ғасырды салып барып Мағжан Жұмабаев та халқына қайта оралды, өшкеніміз жанып, өлгеніміз қайта тірілді десек, осы жерде артық бола қоймас. Сөйтіп, ғасырда бір-ақ туар қазақтың біртуар ұлы ақыны Мағжан Жұмабаевтың сырлы сөздермен, асыл ойлармен әсем өрнектелген әдеби мұрасы мен публицистикалық, ғылыми еңбектері қазақ халқының рухани қазынасын қайта қосылып, оны байыта түсті.

Мағжанның лирикасы

Әдетте Абайды философ ақын, Мағжанды лирик ақын дейміз. Абай ақылдың ақыны да, Мағжан сезімнің ақыны (С. Мұқанов). Ұлылар ешкімге ұқсамайды, олардың әрқайсысы өзінше өзгеше. Қазақтың екі ұлы ақынының өзгешеліктері де осы жақтарында жатыр. Абайда ой басым болса, Мағжанда сезім басым. Абай әлеуметтік лириканы шынға шығарса, Мағжан Адам жанының сиқырлы сезімдерін жырлауда алдына Жан салмады.

Махаббат – әлем поэзиясындағы мәңгілік тақырыптардың бірі болса, қазақ поэзиясында Абай арқылы жаңаша жаңғырды. Ол жырлаған «Айттым сәлем, Қаламқас», «Көзімнің қарасы» сияқты өлеңдері махаббат сезімдерін асқақ гимнге айналдырып жіберді. Ал табиғатынан лирик М.Жұмабаевтың шығармашылығында да махаббат тақырыбы айрықша орынға ие. Мағжанда өз кезінде ақын ретінде танытқан даосы махаббат жайлы өлеңдері болатын. Бұл турасында кезінде Ж.Аймауытов «Ақын махаббатқа сенеді: жүрегі сезеді, махаббатсыз өмірде мағына бар деп білмейді». «Көңілді ашатын, жалынды басатын, жалғыздыққа, зарыққанда, талыққанда жүрекке ем болатын жалғыз ғана махаббат, адам шын сүйсе, махаббат жүректі жаралайтын тікенек! Жар сүйсе жүрек жазылады, сүймесе өледі, махаббат-бір тәтті у, дүниенің у-шуы жүрекке махаббаттай күшті әсер бере алмайды»-міне ақынның махаббатына көзқарасы. Бірақ махаббатты мәңгі деп ұқпайды. Кейде махаббат тез сөніп қалуы мүмкін деп қарайды. (Мағжан Жұмабаев. Шығармалары. А., 1989-421-бет)-деп жазған болатын. Бұл жолдары Жүсіпбек Мағжанның:

«Махаббат-бір тікенек,
Жүрекке барып қадалар.
Бақытсыз ғой бұл жүрек,
Тамшылып одан қан ағар.
Тез жазылмақ бұл жара,
Бал тілімен сүйсе жар.
Сүймесе жүрек, дариға
Өлер жүрек, қансырар.
Махаббат-бір тәтті у,
Ішер жүрек, болар мас.
Дүниедегі у мен шу,
Мас жүректі оятпас»

деген шумақтарын отырып жазған сияқты. Содан соң «Сүйгенім анық» атты өлеңіндегі сезімнің, яғни махаббаттың да өзгеретіндігін жырлаған.

«Алдағаным жоқ,
Арбағаным жоқ,
Сен сөзіме, сұлу қыз!
Тап сол сағат
Сүйгенім хақ,
Куә мына көп жұлдыз!»

деген жолдарды меңзеп отырғандай.
«Сүй, сәулем, тағы да сүй, тағыда да!
Жылы, тәтті у тарады қаныма.
Бұл ләззаттың бір минутын бермеймін
Патша тағы, бүкіл дүние малына»-

деп жырлайды. Сезімді бұлайша асқақтата жырлау бұрынды сонды қазақ поэзиясында кездесе бермейтін. Мағжан Абайдың «Айттым сәлем Қаламқасындағы», «саған құрбан мал мен бас» деген ойларды ары қарай дамыта, тереңдете алып кетіп, махаббаттың сиқырлы сезімінің құдіретін күшін Жан дүниесімен жайып салады. Абай «махаббатсыз дүние бос, хайуанға оны қосындар» десе, Мағжан махаббатсыз көп күндерден адамның ең асыл сезімі патшалық құрған бір күнді артық санайды. Өйткені Адам-сезімімен адал. Сүйіспеншілік сезімдерінсіз адамдардан адамдық істер күтуге болмайды. Махаббат-адам өмірінің мәні. Ақын тағы бірде ғашығыңды:

«Жалындап күйіп,
Бір ғана сүйіп,
Өлсең де болмай ма?» -

деп, сауал тастай жырлайды. Өйткені адамды адам қып тұрған –махаббат. Ақынды ақын қылатын да-махаббат. Гүл болмаса, бұлбұлдың сайрамайтыны сияқты, ғашық болмаған ақын жырлай аламайды. Шын сүйген ақын ғана шабыттанып, шын жырлай біледі. Сондықтан да ақын тағы бірде өзін гүлден гүлді қуалап ұшатын көбелекке теңейді. («Жан сұлу-а»).

Сүйіспеншілік-Мағжан поэзиясының өзегі, қаны, жаны, бүлкілдеп тұрған жүрегі. Оның «Сүй, жан сәулем», «Төгілген шашы», «Күміс нұрлы ай», «Шолпан», «Н-ға», «Сүйгенім анық», «Хор сипатты қарындас», «Жас сұлуға», «сәуле», «Гүлсім ханымға», «З-ға», «Жұлдызды жүзік, айды алқа ғып берейін» т.б. өлеңдерінде аман жанының сүйгеніне даген не бір тылсым сырлы әсем өрнек тапқан. Осы өлеңдерінің қай-қайсы болса да өзінше бір әлем; бір-бірін қайталамайды. Шетінен самалдай соғып, жібектей желпіп, жүректі тербетіп, ғажап бір күйге бөлейді.

Ақынның бірсыпыра өлеңдері нақтылы оқиғаларға байланысты туған. Мағжан Петербургтегі ақсүйек қыздардың педагогикалық институтын бітіріп келіп, Қызылжардағы мұғалімдер курсына бірге қызмет істеп жүрген татар қызы Гүлсім Камаловаға ғашық болып, өлеңнен жыр дестесін жасады. Оның «Гүлсімге», «Гүлсім ханымға», «Г-ге» «Айрылғанда», «Тірілдім», «Сүй, жан сәулем» өлеңдері осы Гүлсімге арналған. Ақын Гүлсімді жұмақтағы періштеге теңейді:

«Жұмақтағы кәусар судан,
Бетіндегі алтын бұдан,
Періштелердің жырынан.
Жұмақ суы сылдырынан,
Тәңірінің дәл өз нұрынан
Жаратылған періште еді.
Мекені оның ғарышта еді»
(Гүлсімге).

Гүлсімді алғаш көргенде Мағжан оны былайша сипаттапты:
«Бота көз, сиқырлы сөз, ханым Гүлсім,
Көкткі күн күлмесін, Гүлсім күлсін!
Гүлсім-Күн, көкте ақырын жүзе білед-
Сүйдіріп, күйдіргенін қайдан білсін!»
(«Гүлсім ханымға»).

Асқан сұлулығымен, анау-мынауды көзіне іле бермейтін, өзі ешкімге де бұрылмай, берген сәлемнің өзін бірде алып, бірде алмай, тіп-тік жүріп кететін ерекше тәкаппар мінезімен көзге түскен Гүлсім ханым осы жолдарды оған соң Мағжанға деген көңілі жібіп тіпті оған арнап өлеңдер жазыпты...

Мағжанның алғашқы әйелі Зейнепке, айттырып, бірақ қосыла алмаған қызы Жәмилаға, құдай қосқан Зылихаға, Жамал, Ғазиза, Шолпан, Әмина сияқты қыздарға арнау өлеңдері бар. «Қарындасқа», «Зарлы сұлу», «қайғылы сұлу», «Шын сорлы», «Алданған сұлу» сияқты жырларында да өзі аса ардақтап жырға қосқан қазақ қыздарының сол кездегі тағдырында кездескен аянышты халдеріне күйзеледі, күңіренеді. «Зарлы сұлу» деген өлеңінде өмірдің гүлі, тіршіліктің сәні ару қыздары Қайғыға батырғандардың «санадан жүзі сарғайсын» деп, қарғайды. Олардың қайғысына ортақтасып, мұңын мұңдасады; қиналғанда жанына қуат береді.

Ақынның «Шолпан» өлеңін оқығанда ұшы-қиыры жоқ қазақтың кең даласы, жайлауға шыққан жалпақ ел, қызыл-жасыл киініп, бір-бірімен әзілдесіп, шүйіркелесіп кетіп бара жатқан жастар, солардың ішінде екі иықтың арасына бос тастаған қос бұрымдағы шолпысы сыңғырлаған сұлу қыз көз алдымызға келеді. М. Әуезов суреттеген Абайдың Тоғжаны елестейді. Шолпан - қазақ қызының ажырамас атрибуты. Шолпы таққан қыз бұрынғысынан да әсем, бұрынғысына да сұлу көрінеді. Оның үстіне қыздың шолпы тағуы - оның есейіп оң-солын танып, бойын түзеп жан-жағына қарай бастауы, бойжеткендігінің де белгісі. Сондықтан да шолпының сыңғырлы ақынға ерекше әсер етеді; сезімін оятып, ерекше бір дегбірсіз күйге түсіреді:

«Сылдыр, сылдыр, сылдыр...
Қанымды қайнатты құрғыр.
Шық-шық жүрекке тиеді,
Күлпара талқан боп сыңғыр!»

Дыбыс пен сөз қайталау шебер қолданылған өлеңді оқып шыққанда, айналаңнан бәрі сылдырап, сылдыр-сылдыр дыбысқа толып кеткендей болады.

Сұлулық - шартты ұғым. Олай дейтініміз, эстетиканың заңдылықтарына сай, жалпы жұрт мойындаған сұлулық бар да, әркімнің өз сұлуы бар. Шығыс пен Батыстың, әр ұлттың сұлулық туралы ұғымдары мүлдем өзгеше. Сұлулық - ұлттық категория. Сұлулық туралы талғам ерекшеліктерге, әдет - ғұрыпқа, салт-санаға, тұрмыс-тіршілікке, қоршаған ортаға, тәлім-тәрбиеге, білім дәрежесіне, кәсібіне орай қалыптасады. Қазақы ауылда өскен адам үшін «ботагөзден» асқан көз жоқ. Ал еуропалықтар үшін ең сұлу - көк көз. Сол сияқты өскен ортасына, алған тәрбиесіне байланысты әр адамның өз сұлуы тағы бар. «Талғамға таласпайды», «сұлу - сұлу емес, сүйген сұлу» деу осыған

байланысты айтылса керек. Демек, әркімнің өз сұлуы бар. Ұлы Абайдың өзі де:

«Жарқ етсе қара көңілім не қылса да,
Аспандай ай менен күн шған жар жоқ,
Саған жар менен артық табылса да»-

деп жырлаған. Сол сияқты Мағжанның да өз сұлуы бар. Ол - оның сүйгені. Ақын «Сен сұлу» деген өлеңінде өз сүйгенін еш нәрсеге тең келтірмейді. Ақын «жанға жайлы май», «Қызықты орман, көңілді еркін кең дала», «күміс табақ көкте жүзген ай», «кешк і ескен жібек жылы жел», «хош иісті түрлі-түрлі гүл», «Әдемі аспан - төбедегі көк шатыр», «асқар тауы, дариясымен жер», «сылқ-сылқ күліп, сылдыр қаққан су», «көлге қонып қаңқылдаған қу», «бейне айнадай жарқыраған айдыңның күн шығарда көтерілген бу», «шаңқай түсте өткір алтын күн», «жымындаған жұлдыздармен түн» сұлу, бірақ та:

«Толып жатыр түрлы сұлу дүниеде,
Бәрінен де маған, сәулем, сен сұлу!»

Тағы бірде ол:

«Көзінде көк нұры жоқ,
Аузында жұмық жыры жоқ,
Жалынсыз, усыз құшағы.
Иірілмейді жыландай,
Сөзі де жоқ құрандай,
Білген қазан-ошағы.
Жабайы ғана жарым бар,
Неге екенін білмеймін-
Сол жарымды сүйемін.» («Сүйемін»)-

деп, ағынан жырлады. Асыл жардың сырты сұлу болуы аз, оның үстіне жұбайлық отасып бірге тұру үшін, шаңырақтың түтіні тұзу шығу үшін басқа да бірқатар адами қасиеттердің де керек екенін аңғартады. Бұл жерде Мағжанның эстетикалық талғам-түсінігінің Абайдың сұлулық туралы көзқарастарымен біршама түсіп жатқандығын байқатады.

М. Жұмабаевтың поэзиясында әйел тек нәзік жан, әдеміліктің бейнесінде ғана емес, Қоғамның белді бір мүшесі ретінде де жырланады. Ол әйелдердің де теңдікте болуын аңсайды. «Түн еді», «Қарындасқа», «Р...альбомына», «Ж-ға», «Ф-ға», деген сияқты өлеңдерінде қазақ қыздарының ауыр халдерін суреттей келіп, олардың болашақты теңдікке жетуіне сенім білдіреді, теңдік, азаттық жолына түсуге шақырады. «Түн еді» атты өлеңінде қазақ қызына «Көргенше сонша қорлық, сонша зорлық, у ішіп, отқа түсіп неге өлмедің?!» деп налыған ақын:

«Мынау ту кімнің туы - әйел туы!
Енді әйел азат ұшқын көлдің қуы.
Улаған жанымызды сансыз жылдар,
Жойылды бүгінгі күн қасірет уы» -

деп келешекке үлкен үмітпен қарайды. Қазақ әйелін «Кешегі әйел періште, Адамды бастар ғарышқа, үзі жарқын нұрлы айдан» («Әйел») – деп періштеге теңейді. Сондай әйелді қорлауды хайуандыққа санайды.

Ананы жырламаған ақын кемде-кем. Адам үшін өмірден қымбат еш нәрсе жоқ болса, сол өмірді сыйлаған – ана. Мағжан да ананы жырға қосқан. «Сүйемін» деген өлеңінде ол асыл анасын, сүйген жарын, өскен елін, туған жері Арқаны сүйетінін жырлайды. Осылардың ішінде ананы бірінші қояды. Адам жақсы нәрсені ұнатады. Мағжан анасын сұлу болғандықтан емес, анасы болғандықтан жақсы көреді.

«Күлдей күңгірт шашы бар,
Токсан бесте жасы бар,
Көз дегенің сұп-сұр көр.
Тасбиық санап бүгіліп,
Жерге қарап үңіліп,
Көрсен ауыр күрсінер,
Менің бір қарт анам бар,
Неге екенін білмеймін-
Сол анамды сүйемін».

«Анама» деген өлеңінде нәзік жанды ақын ананың балаға деген ыстық махаббаты мен мір сезімін шынайы суреттейді. Лирикалық кейіпкер аялы алақанға салып, мәпелеп өсірдің, түн ұйқыңды төрт бөлдің, тентектігімді кешірдің, тәттіұ қылығыма сүйсіндің, тәрбиеледің, сйтіп ер жеткіздің, енді өмірдің ұзақ жолдары күтіп тұр, ақ батаңды бер дейді:

«Жаным анам – жібек тілді, ақ көңіл,
Жазу болып, шегер болсам ұзын жол,
Шет жерлерден теріс жолдан сақтарға,
Жан балаңа ақ батаңды бере көр!..»

Өмірге ғашық ақын ана сүтімен бойында дарыған ана тілін де сүйеді. Отаршылдық кездегі қысымға түскен қазақ тілінің жан-күйі ақын жанын мазалап, жүрегін сыздатады. Бұл тектен – тек емес еді. Ақын жүрегі халықтың барометрі іспеттес: ел басындағы қуанышқа алдымен сезінетін де - ақын. Тілдің кемуі түбінде ұлттық кемуінде, бұзылуына алып баратынын сезген ақын жүрегі дабыл қағады. Ақынның ойынша: тіл - ұлттық туы, тіл - ұлттық қаны, тіл - ұлттық жүрегі:

«Күш кеміді айбынды ту құлады;
Кеше батыр - бүгін қорқақ бұғады.
Ерікке ұмтылған ұшқыр жаны кісенде,
Қан суынған, жүрек солғын соғады.»

Тілдің кемуі салдарынан:

«Қыран құстың қос қанаты қырқылды,
Күндей күшті, күркіреген ел Тынды.
Аслдай – алтын ана есте жоқ,
Батыр, хандар - асқар жандар ұмтылды!» -

деп күніренеді. Тілінен айырылған халық бәрін де жоғалтады, ең бастысы ұлттық рухы кеміп, ұлттық болмысы азайған:

«Ерлік, елдік, бірлік, қайрат, бақ, ардың
Жауыз тағдыр жойды бәріен не бардың...»
Ұлт үшін тілден асыл нәрсе жоқ:

«Алтын Күннен бағасыз бір белгі боп,
Нұрлы жұлдыз, бабам тілі, сен қалдың!»

Тіл мен ұлт – ажыралмас ұғым. Ұлттық асыл қасиетіміздің барлығы осы тіл арқылы адамның бойына сіңіп, ұлттық Рух, ұлттық болмыс береді. Ұлт тілінсіз ұлт болуы мүмкін емес. Сондықтан да ұлтын сүйген азаматтар алдымен тіліне қамқорлық жасаған, сол арқылы ұлтының өсіп-өркендеуіне, кемелденуіне қызмет еткен. Ұлты мықты болса, сол ұлттың өкілі болып табылатын адам да мықты. Демек, адамдар ұлтқа қызмет етеді, ал ұлты өз кезінде азамат ұлдарының абыройын аспандатып, есімін елге танытып, үлгі қылады. Өткен ғасырдың соңғы ширегінде авардың атақты ақыны Расул Ғамзатовтың менің тілім ертең олетін болсаң, мен бүгін өлемін деп, айқайға салуы да ұлт тілінің ұлт өміріндегі ең негізгі өзегі екендігін өмірдің өзі көрсеткендіктен туындаса керек. Осы мәселені жиырмамыншы ғасырдың басында-ақ ақындық жүрегін сезінген айқаймен дабыл қағады. Отаршылдықтың салдарынан тілінің мүшкіл халге отырғанына отандастарының назарын аударып, оны қоғап қалуға үндейді. қазақ тілі, оның иесі қазақ ұлты қаншалықты ауыр күйді басынан кешіріп отырса да, оның болашағына кәміл сенеді.

«Жарық көрмей жатсаң да ұзақ, кен-тілім,
Таза, терең, өткір күшті, кең тілім.
Тарап кеткен бабаларыңды бауырыңа
Ақ қолымен тарта аларсың сен, тілім!...»

Мағжанның осы бір көрегендік ойлары егемендік алған қазақстанда бүгінгі күні жүзеге асып отыр. Қазақ тілі - Қазақстанның мемлекеттік тілі. Қиын-қыстау кездерде әлемге шашылып, бытырап кеткен қазақтар қазір төбемізде желбіреп тұрған көк байрақтың астына жиналуда.

Ақынды ақын қылатын - сүйіспеншілік сезімдері. Ата-анасын, ғашық жарын, туған жерін, өскен елін сүмеген адам ақын бола алмайды. Өзіне өмір сыйлаған анасын, ләззат берген ғашығын сүйіп өскен Мағжан туған жерін де, қазақ еліне де жанымен сүйе біледі. Ақынға туған жерден ыстық жер жоқ.

«Сағымы сайран құрады,
Бораны ұлып, тұлады,
Қыс - ақ кебін, жаз – Сары.
Орманы жоқ, суы жоқ,
Мәңгі өлік сахарасы.
Неге екенін білмеймін
Сол Арқамды сүйемін», -

(«Сүйемін»)

деп жырлайды аған жердің табиғаты көркем бе, болмаса сұрақсыз ба, бәрі бір - туған жер туған жер болып қала береді. Оны сол жерде кіндік қаны тамып, өмірге келгендігі үшін де өзі туған Сасықкөлден артық жер бетінде жер жоқ. Ақын көзімен қарасаңыз, «алыстан мұнарланып шалқыған көлдің» жағасындағы ауылда өткен мір – романтика. «Туған жерім - Сасықкөл» атты өлеңінде ақынның туып-өскен ауылына деген ыстық махаббаты бүлкілдеп тұр.

«Айдын көл ата қоныс құт болған көл.
Сусын боп, сұрағанға от болған көл.
Кешіре бірлік, ынтымақ түгел шақта
Бейне бір сенің басың сүт болған көл» -

деп жырлаған туған жерінің ертеңі ақын жүрегін мазалап, тыныштық бермейді;

«Білмеймін не боларын қайран көлім,
Жарайды тең болмаса күн мен түнің.
Итиіп қарашекпен келіп қонса,
Басыннан құсың ұшып кетер сенің».

Ақынның «қарашекпен» деп жақтырмай отырғаны – отаршылдық саясаттың барысында қазақ жерін басып алып, қоныстанып жатқан келімсектер. Туған жердің мысалы арқылы ақын бүкіл отаршылдыққа қарсы шығып отыр. Осы жағдай жалғаса берсе, болашақ тағдыры қалай болар екен деп, салыуайымға салынғандай да болады.

Шын мәнінде елін, жерін сүйген адам ғана халқының патриоты бола алады. Олар халқына адал қызмет етіп, өмірін соған арнайды. Патриоттар елінде болып жатқан әрбір оқиғадан қалыс қала алмайды. Жақсы болса, халқымен бірге қуанады; жаманнан жаманына күйзеледі. Мағжан да өзінің бір саналы өмірін туған халқына қызмет етуге арнаған шығармашылығымен елінің елдігін де, ездiгiн де жырға қосқан, сонысы үшін отқа да күйген, суға да түскен аяулы азаматтарымыздың қатарында көріне біледі. «Сұм өмір абақты ғой саналыға» деп өзі айтқандай отаршылдықтың салдарынан қазақдаласында болып жатқан келеңсіздіктер ақын жүрегін сыздатады. Оң, солын енді айырып, өмірге енді араласа бастаған жас жігітті қазақтың берекесіз тұрмыс-тіршілігі алаңдатады. Бір жағынан байлыққа, билікке таласып, екінші жағынан, отарлау саясаты қоздырып, ел ішінде өріс алған дау-жанжал «ішінде сорлы қазақ қалқып жатыр, кең жері күнге қурап жатыр, сұр жылан қанын – сөлін сорып жатыр»,

«Мінекей, қазақ солай бітіп жатыр,
Күн сайын артқа қазақ кетіп жатыр.
Сезінбей өзгенікін, өзінікін,

Аты өшкір оқығандар нетіп жатыр?» -

деп налиды ақын алғашқы өлеңдерінің бірі «Жатырда».

«Шын сорлы», «Сорлы қазақ», «Қазағым», «Осы күнгі ой», «Пайғамбар», «Жаралы жан» т. б. өлеңдерінде отаршылдықты қазақ даласының алғашқы аянышты күйі ақындық сезім арқылы көрініс табады.

«Қазағым, таянды ғой қылта мойын,
Жер, мал кетіп, бос қалды біздің қойын...
Бар жерді күннен күнге алып жатыр,
Хохолдар алып қала салып жатыр».

(«Қазағым»)

«Ойламай отқа түскен неткен жанбыз,
Сөз ұқпас мылқау меңіреу, жүрген жалғыз...
Тақаулы тамағына өткір пышақ,

Тек жатыр тұяқ серікпей сонда да аңсыз...
Жер кетті, жаның кетті қам жемедің,
Құл болдың қара табан енді малсыз.
Ортаға қамап алып қырып жатыр,
Қара жүрек «надандық» қолмен сансыз».
(«Жаралы жан»)

«Сар дала, бейне өлік сұлап жатқан,
Кебіндей ақ сәулелер бетін жапқан.
Тау да жоқ, орман да жоқ, өзен де жоқ,
Сәуле емес, қан шашып тұр күн батқан».
(«Жаралы жан»)

Бұл өлең жолдарында отаршылдықтың бұғауындағы қазақ даласының қайғысы мен қасіреті жатыр. Ел басына қара бұлттай төніп келе жатқан қауіп-қатерді жүрегімен сезінген ақын шырылдатып ащы шындықты бүкпесіз барынша жайып салады.

«Сорлы қазақ» деген өлеңінде қазақтардың еш нәрседен хабарсыз пыр-пыр ұйықтып жатқан керенаулығына қатты назаланады. Соған қылыш алып кезенген надандықты қуатын кез келді:

«Өнер алып, басқалармен қатар бол,
Қосыл бірдей азаматтың тобына»-

деп қазағын өнер-білімге шақырады.

«Балалық шақ» өлеңінде білімсізді есекке теңейді. Ол құсап тірі жүргенімен де «өлікпен тең, ит-құсқа жем». Ал оқыған адам:

«Білген Жан – көсем!
Сөйлесе – шешен.
Жұртты аузына қаратар!...
Білімдінің сөзі ем,
Мейірімі көп, өзі кең!»

«Өнерден кеш қалмайық, ойланайық», «Заман түлкі болғанда, тазы болмай», // «Биік қырдан алдағы аса алмаппыз» («Қазағым»), «Ескіше тұрып егеспе» // «Заман –түлкі, тазы бол», // «Базарша дүкен құр енді» («Өткен күн») – деп, замана ыңғайына қарай бейімдел дейді.

«Қор болдық, өнер қумай қайран елім!

Күш кетіп, талай жаннан көрдік керім» -

деп ел басындағы ауыр жағдайдың барлық себебін білімсіздікпен, сауатсыздықтан көреді.

«Өнер – білім қайтсе табылар», «Қарағым» деген өлеңдерінде жастарды оқу – білімге шақырады. «Ер жігіт өнер табар ерте қуса» деп өнер іздеуде, «Қарағым, оқу оқы, босқа жүрме» деп білім ізденуге үндейді. Оқығанның көкірек көзі ашық, оң-солын айыра алады; өнелі өмірдің не бір қиындықтарын ақылымен, өнерімен жеңіп, өрге жүзеді, сөйтіп қоралықпен езгіден шығу жолын табады деп біледі ақын.

Мағжан – басынан бақайшағына дейін ұлыттық ақын. Надандықтан құтылудың жолын өнер-білімді болу деп білген ақын қазақ халқын ұтыттық тұрмыс – тіршілігіндегі жақсы қасиеттерін жырға қосады. «Өткен күн»

өлеңінде қазақтардың бұрынғы тұрмыс-тіршілігіне көз жіберіп, оның ізгілікті жақтарын үлгі етеді. Хақназар, Абылай, Қабанбай, Бөгенбай, Қазыбек, Жәнібек сынды халық қорғаны болған ұлдарын мақтан тұтады; Шөже, Орынбай, Жанак, Біржан, Наурызбайлардың «бір сөзі мың ділдалық» асылдар еді деп бағалайды.

«Өткен күнді ойласам,
Ойға терең бойласам,
Кешегі қайран қазақтың
Сәулеті мен дәулеті
Көз алдыма келеді»-

Деп өзінің қазағын, оның өткен тарихын шабыттана жырлайды. Осындай берекелі ел надандықтан қор болып барасың, енді «арыстаным, сұңқарым, қажымас, талмас тұлпарым, басың көтер тұр енді!» деп, қимылға шақырады. Жаңа заманда жаңаша өмір сүр, «ескіше тұрып егіспе, заман – тұлкі, тазы бол, базарша дүкен құр», деп, заманға бейімделіп өмір сүруге шақырады.